

zaterdag
9 september 2023
10.00 - 17.00 uur

KIJK

GEDECOREERDE PLAFONDS IN BIJZONDERE INTERIEURS

OMHOOG!

HISTORISCHE ONTWIKKELING VAN HET WOONHUISPLAFOND

Al sinds de prehistorie heeft de mens de neiging om haar leefomgeving te voorzien van decoraties. De schilderijen die 150 eeuwen geleden zijn gemaakt in een grot nabij het Franse Lascaux tonen dat het verfraaien van het interieur in een lange traditie staat. De primitieve afbeeldingen laten ons – met wat verbeeldingskracht – kijken door de ogen van hun makers. Ook de interieurs van onze monumenten geven nog altijd een inkijk in het leven van toen. De ontwikkeling van het woonhuisplafond geeft een interessante kijk op de manier waarop men in het verleden invulling gaf aan de decoratie van het woonhuis. Immers, van het gehele interieur werden er aan het plafond de minste gebruiks-eisen gesteld, esthetische motieven konden hier de overhand hebben.

Van de primitieve grotschilderingen in Frankrijk moeten we een flinke sprong in de tijd maken naar de gedecoreerde plafonds in onze streken. De oudst bewaarde woonhuisplafonds in Nederland dateren namelijk uit de middeleeuwen. Kenmerkend voor het middeleeuwse plafond was dat de balklaag niet werd weggewerkt en daardoor in het

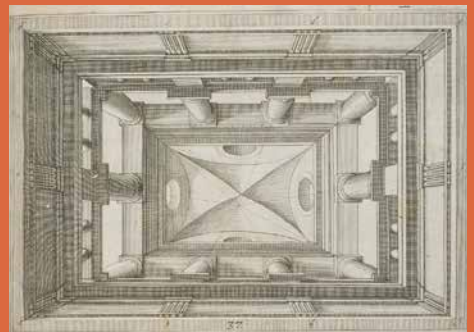
zicht bleef. De vroegste vloerbalkconstructies waren enkelvoudige balklagen, dat wil zeggen dat de vloer werd gedragen door één enkele reeks naast elkaar liggende balken die direct in de dragende muur werd opgelegd. Van een aantal van deze vroege balkconstructies is een gedecoreerd voorbeeld bekend. De uit 1295 daterende enkelvoudige balklaag van Huis Drakenburgh (Oudegracht 144) in Utrecht is met een eenvoudig geometrisch patroon van randbiezen en cirkels versierd. Rijker is de decoratie van het uit het midden van de 14e eeuw daterende plafond in het pand Burgwal 80 in Kampen; hier sieren heraldische wapenschilden en leeuwen de draagbalken.

Hollands classicisme

In de 17e eeuw kwam de architect als zelfstandig beroep op, waar eerder timmerlieden en steenhouwers de leiding hadden over de bouw. Gelijktijdig met de opkomst van het Hollandse classicisme in de jaren '20 van de 17e eeuw begonnen enkele kunstschilders uit Haarlem en Amsterdam zich te begeven op het gebied van de architectuur. Ze brachten hun kennis van de klassieke zuilenorden

Balkenplafond in Huis Drakenburgh tijdens een restauratie in 1966 (foto A.J. van der Wal, RCE)

Afbeelding van een plafond met tromp l'oeil effect in Perspective van Hans Vredeman de Vries, 1604

Moderne variant van het cassettenplafond in het pand van De Utrecht, Tweebaksmarkt 48 in Leeuwarden

en de 'juiste' verhoudingen mee, zoals die van de Gulden Snede of de *duoi quadri in lunghezza*. De architecten introduceerden een integrale ontwerpvisie op het interieur, waarbij een harmonieuze eenheid werd nagestreefd. Naar Frans voorbeeld werden de decoraties van wanden, plafond, schoorsteen en meubels op elkaar afgestemd. Met name in de hofkringen werd het Franse voorbeeld op de voet gevolgd. De overname van een zorgvuldige hiërarchische structurering van de vertrekken, het zogenaamde appartementensysteem, paste naadloos binnen het ontvangstritueel van de Europese vorstenhuizen. De gewone 17e-eeuwse burger hield er, ondanks het gestegen welvaartsniveau in de Gouden Eeuw, een opvallend sobere leefstijl op na.

Hans Vredeman de Vries introduceerde in 1604 in zijn boek *Perspective* het eerste voorbeeld van een plafondschildering die

de suggestie gaf het plafond optisch te doorbreken. De tekening gaf een plafond te zien waarop een bouwwerk van onderaf weergegeven werd. De geschilderde schijn-architectuur had een zogenaamd *tromp l'oeil* effect, Frans voor: bedrieg het oog. Met het afgedrukte voorbeeld gaf De Vries tevens een illustratie van de werking van het centraal-perspectief. In het verlengde van de optische illusie om het plafond te doorbreken werd het vogeltjesplafond een populair thema voor de beschilderde plafonds. Vaak werden exotische vogels zoals kleurrijke papegaaien afgebeeld, die tegelijkertijd blijk gaven van de intercontinentale handel van bijvoorbeeld de VOC. Ook zwevende kindertjes (putti) werden vaak op de illusionistische plafonds weergegeven. In het derde kwart van de 17e eeuw werd het balkenplafond vaker weggewerkt achter een plankenplafond of soms zelfs een gespannen doek. De balkconstructie vormde zo geen belemmering meer voor de kamer-

grote schilderijen waaraan in toenemende mate behoefte ontstond. Ook de toevoeging van een kwartronde koof tussen de wand en het plafond paste binnen de tendens om van de binnenruimte een decoratieve eenheid te maken.

Een geheel ander nieuw plafondontwerp bood de introductie van het cassettenplafond vanaf de jaren '20 van de 17e eeuw. Het cassettenplafond werd gemaakt naar Klassiek Italiaans voorbeeld en bestond uit een vlakverdeling van vierkanten. De vierkanten werden soms gecreëerd door toevoeging van niet dragende dwarsbalken tussen de enkelvoudige balklaag, soms ook gewoon door het schilderen van de dwarsbalkjes, wederom een *tromp l'oeil* effect.

Stucplafonds

Het decoreren van plafonds met stucwerk gaat reeds terug tot de 16e eeuw. Bij de vroege stucwerkdecoraties volgden deze als het ware de vorm van het balkenplafond, het zogenaamde Keulse plafond of *Kölner Decke*. Dergelijke vroege stucwerkplafonds zijn in ons land dan ook met name in de Duitse grensstreken aangetroffen. Een ander opmerkelijke ontwikkeling is die van de vroeg 17e-eeuwse stucwerkplafonds in Den Briel, die stilistisch sterk aansluiten bij de Engelse plafonds; een land waarmee het stadje nauwe handelsrelaties onderhield. Vanaf het derde kwart van de 17e eeuw werden de stucwerkdecoraties aangebracht door gespecialiseerde decorateurs, afkomstig uit Noord-Italië. Meestal werden deze plafonds aangebracht op een vlak verlaagd plafond onder de (enkelvoudige) balklaag. Het verlaagde plafond werd gemaakt door latten tegen de onderzijde van de balken te spijkeren, hier werden met koperdraad riet of twijgen aan bevestigd. Door de ruwe structuur kon hier de wat grovere basislaag (raaplaag) op aangebracht worden.

Stucplafond aangebracht op riet (foto RCE)

De raaplaag werd samengesteld uit kalk- of gipsmortel die voor de stevigheid vermengd werd met plantaardige vezels of dierlijk haar van bijvoorbeeld koeien, paarden of schapen. Een fijnere toplaag werd op de raaplaag aangebracht, daar werden de voor stucplafonds kenmerkende decoraties mee gemaakt. Stucwerklijsten werden met behulp van mallen in het natte stucwerk 'getrokken'. Ook de ornamenten werden met mallen of stempels in het plafond aangebracht. Een alternatief was om de ornamenten in een werkplaats te vervaardigen en deze later aan het plafond te bevestigen. In tegenstelling tot de ons omringende landen gold het stucwerkplafond in de eerste helft van de 17e eeuw nog als een uitzondering, maar het werd tegen het eind van die eeuw zeer populair. In de loop van de 18e eeuw werd het stucwerkplafond als belangrijkste element van het interieur beschouwd.

Franse invloed: Marot en Coulon

In de tweede helft van de 17e eeuw groeiden de reeds aanwezige Franse invloeden in de interieurs van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De toenemende culturele invloed van 'Zonnekoning' Lodewijk XIV

bereikte via het Oranjarahof ook de elite in de Republiek. Van grote invloed was de komst van de Franse architect Daniël Marot (1661-1752) in 1685. Hij was als Hugenoot gevlucht nadat de katholieke Lodewijk XIV het Edict van Nantes had ingetrokken. Hij introduceerde in de Republiek de Lodewijk-XIV stijl, nadat hij in dienst kwam van koning-stadhouder Willem III en de Friese stadhouders. In zijn interieurontwerpen onttrok hij de constructie, door afwerkingen, volledig aan het zicht, waarmee de ontwerper de vrije hand kreeg in de afwerking van het interieur. Door de doorlopende wand- en plafondschilderingen van landschappen en architectuur werd de illusie van een andere wereld geschapen, die in zekere zin een ontkenning was van de scheidende functie van de plafonds en wanden. In zijn tijd waren de ontwerpen van Marot van grote invloed op de interieurs in geheel Noordwest-Europa. De belangrijkste bijdrage aan de verspreiding van zijn stijl voltrok zich via prentenbundels, die hij tussen 1705 en 1715 liet uitgeven.

Daniël Marot

In 1708 kreeg Daniël Marot de opdracht van prins Johan Willem Friso (1687-1711) om het Stadhouderslijk hof in Leeuwarden te verbouwen. De dagelijkse leiding over de werkzaamheden die in 1709 werden uitgevoerd was in handen van de timmerman Antonie Coulon. Deze Franse Hugenoot

was, net als Marot, in 1685 gevlucht naar de Republiek. Het huidige trappenhuis in het stadhouderlijk hof geeft, ondanks enkele latere wijzigingen, nog een goede indruk van de *grand escalier* die Marot in zijn ontwerp voor ogen had. De trapbalusters zijn door Marot zelf ontworpen en in Amsterdam gemaakt. Het trappenhuis werd bekroond door een koepelgewelf van stucwerk die oorspronkelijk van een beglaasde bekroning was voorzien. Voor de meeste burgerhuizen was een gewelfd plafond echter moeilijk realiseerbaar. Timmerman Antonie Coulon kocht in 1713 een huis aan de Doelestraat 8, nu beter bekend als het Coulonhuis. Hij liet zijn huis zeer rijk decoreren in Lodewijk XIV stijl waarbij hij ook nadrukkelijk oog had voor de dispositie van de ruimtes en de positionering van de interieurdecoraties.

Rijk gedecoreerd interieur in het Coulonhuis, Doelestraat 8 in Leeuwarden (foto RCE)

De achttiende-eeuwse Lodewijkstijlen

Gedurende de gehele 18e eeuw bleef de Franse invloed op de architectuur overheersend. De drie daarin te onderscheiden (interieur)stijlen worden dan ook aangeduid als de Lodewijkstijlen. De 18e-eeuwse Lodewijkstijlen zijn vanwege hun kenmerkende stilistische eigenschappen vrij goed van elkaar te onderscheiden.

De Lodewijk XIV-stijl die Marot naar de Republiek bracht werd gekenmerkt door een symmetrische hoofdopzet en tamelijk

Treillage op een plafond in Lodewijk XIV-stijl

'zwaar' lijstwerk in vergelijking met lijstwerk van de latere Lodewijkstijlen. Het treillage (ruitmotief) en de symmetrische kuif zijn kenmerkende ornamenten voor de stijl. Voor wat betreft de plafonds waren de illusionistische plafonds (geschilderd op doek of planken) met wolkenluchten, zwevende putti, vogeltjes, goden en godinnen nog altijd zeer populair. De beschikeringen werden echter 'luchtiger' van sfeer dan hun 17e-eeuwse voorgangers. De grootste verandering was echter de grote populariteit van de stucwerkplafonds in stedelijke woonhuizen. Er ontstond in de eerste helft van de 18e eeuw een grote behoefte om het interieur met plastisch beeldhouwwerk te versieren en het relatief goedkope stucwerk maakte dit voor de rijkere burgerij mogelijk. Ook de witte kleur van de stucwerkplafonds werd gewaardeerd, omdat daarmee het daglicht werd gereflecteerd en zodoende dieper in de kleurrijke ruimtes kon binnendringen. Het witte stucwerk combineerde uitstekend met de beschilderde plafonds, waarbij dit kon fungeren als afkadering, al dan niet in combinatie met een gebogen koof als overgang naar de wanden.

De Lodewijk XV-stijl of rococo-stijl kwam omstreeks het midden van de 18e eeuw in zwang. In tegenstelling tot de tamelijk volle vormen van de Lodewijk XIV-stijl, kenmerkte

deze stijl zich door zijn elegante vormtaal en speelse decoraties. Opmerkelijk is dat de Lodewijk XV-stijl zich het meest manifesteert in interieurs, waarbij het stucwerkplafond als een cruciaal onderdeel werd gezien. Wand en plafonds werden bij voorkeur als een geheel ontworpen. Kenmerkend is het zwierige en asymmetrische lijnenspel van de plafondlijsten, vaak beëindigd in C- en S-krullen. Een veel gezien ornament is de rocaille, een asymmetrisch schelpmotief. De inbreng van hofarchitect Pieter de Swart was van groot belang voor de ontwikkeling van de stijl. Hij ontwierp in 1760 het interieur voor de raadzaal van Leeuwarden. De decoratie van de wanden en het plafond zijn karakteristiek voor de Lodewijk XV-stijl. Een mooi voorbeeld van een Lodewijk XV stucplafond in een Leeuwarder woonhuis is te vinden in het pand Voorstreek 84.

Rocaille schelpmotief, kenmerkend voor de Lodewijk XV-stijl

Raadzaal van Leeuwarden in Lodewijk XV-stijl (foto W.H. Kuipers, collectie HCL)

Geheel anders van vorm is de Lodewijk XVI-stijl, vanaf het laatste kwart van de 18e eeuw. Deze stijl is te typeren als elegant, maar strakker van vorm dan de voorgaande Lodewijk-stijlen. Opnieuw bloeide de interesse voor de Klassieke Oudheid op, die de inspiratie leverde voor motieven als pilasters, frontons, vazen en festoenen. Door de opgravingen in Herculaneum en Pompeï werden daar rond 1800 motieven als lauwerkransen, medaillons en guirlandes aan toegevoegd. De Egyptische veldtocht van Napoleon bracht de inspiratie voor de toevoeging van oud-Egyptische motieven als papyruszuilen, sfinxen en palmetten, waaier- en amandelvormen. Dan wordt er ook wel van empirestijl

gesproken, hoewel beide stijlaanduidingen regelmatig door elkaar worden gebruikt. Voor de plafonddecoraties betekende dit dat de centrale figuratieve voorstellingen, zowel op doek als in stucwerk, verdwenen en plaats maakten voor kleinere middenornamenten: ovaal, amandelvormig, rond of ruitvormig. De nadrukkelijke aanwezigheid van de koof als overgang naar de wanden werd minder, hoewel een eenvoudige perklijst bijna niet kon ontbreken. Langs de randen van het plafond werd een strakke en eenvoudige randversiering aangebracht, overlopend in een hoekornament. Dit alles volgens een strikt symmetrische opzet. De wat ingetogener empirestijl bleef een groot deel van de 19e

eeuw van invloed. De stijl staat in sterk verband met de burgerlijke wooncultuur van het zogenaamde Biedermeier. Een naar binnen gerichte manier van leven, die verklaard wordt vanuit de slechte economische omstandigheden en de (psychologische) gevolgen van de Napoleontische oorlogen.

Hoewel een stucwerkplafond vanaf de 18e eeuw tot het ideaalbeeld behoorde, was dit natuurlijk niet voor iedereen en in alle vertrekken weggelegd. In de minder aanzienlijke panden in de steden of op het platteland bleven de balkconstructies nog gewoon in het zicht. Soms werd hierbij door middel van houtsnijwerk of beschildering het gewilde stucwerk geïmiteerd.

De neostijlen van de 19e eeuw

In de tweede helft van de 19e eeuw bloeide de economie in Nederland weer op. Vanwege de sterke opkomst van de industriële productie van bouwmaterialen daalde de prijs van bouwelementen en door de grote vraag ontstond er een breed aanbod van geprefabriceerde decoratieve elementen. Tegelijkertijd vond er in deze periode een grote variatie in bouwstijlen plaats. Voor nieuwe gebouwtypen zoals stations, schouwburgen en rechtbanken werd gezocht naar een passende stijlform die het 'karakter' van het gebouw moest uitdrukken. Naar buitenlandse voorbeeld werd de inspiratie hiervoor gevonden in de historische bouwstijlen. Op een vernieuwende wijze werden historische stijlelementen toegepast, architectuur

die onder de parapluterm neostijlen valt. Het neoclassicisme was bijvoorbeeld een stijl die voortkwam vanuit de empirestijl. De 'herontdekking' van klassieke architectuur in Griekenland gaf de inspiratie om deze stijl in haar eenvoud en puurheid nauwgezet te volgen, een vormtaal die bekend werd als *neo-Grec* of dorisme. Het toepassen van verschillende historische bouwstijlen naast en vooral door elkaar staat

bekend als het eclecticisme, naar het Griekse woord voor 'uitkiezen'. De inspiratie voor de neogotiek kwam in haar vroegste vorm in 1830 uit Engeland. Deze Willem II-gotiek ging omstreeks het midden van de 19e eeuw over in een op de Franse gotische kathedralen geïnspireerde vormtaal. De belangrijkste Nederlandse neogotische architect was de buitengewoon productieve Pierre Cuypers (1827-1921). Hij beschouwde de middeleeuwse vormtaal als bij uitstek geschikt voor de vele Katholieke kerken die in die periode volop werden gebouwd. De tussen 1882 en 1884 gebouwde Bonifatiuskerk in Leeuwarden is hier een goed voorbeeld van en wordt zelfs als een van de hoogtepunten in zijn ontwerpcarrière beschouwd.

Mooier voor minder

Door de industriële productie werd bijvoorbeeld de realisatie van stucwerkdecoraties op het plafond op een geheel andere wijze uitgevoerd. Opdrachtgevers konden voortaan kiezen uit een keur van geprefabriceerde stucwerkornamenten zoals sierlijsten, hoekstukken en middenornamenten, die vanuit een catalogus samengesteld konden worden. De Amsterdamse firma's Silberling & Co en Bennewitz waren bekende aanbieders van kant-en-klare stucwerkdecoraties. Door

deze werkwijze was de tussenkomst van een ambachtelijke plafonddekenaar niet meer noodzakelijk, wat de kosten ervan drastisch deed dalen. Een uitbundige plafonddecoratie kwam daardoor binnen het bereik van een grotere groep woningeigenaren. Een goed voorbeeld hiervan biedt het pand Noordersingel 78 in Leeuwarden. Achter de vrij bescheiden neorenaissance voorgevel gaat een aantal zeer uitbundig gedecoreerde plafonds schuil. Krimpnaadjes rondom de middenornamenten verraadden dat hier geprefabriceerde plafondornamenten zijn toegepast. Ook in het pand Noorderweg 12 zijn dergelijke ornamenten toegepast. Overigens waren deze stucwerkplafonds vaak voorzien van een kleurrijke beschildering die het reliëf van de decoraties op elegante wijze benadrukte.

Typerend voor de tweede helft van de 19e eeuw was ook het imiteren van (duurdere) materialen. Zo werd in 1852 *carton-pierre* geïntroduceerd, een mengsel van vezels, lomp en gips. Dit materiaal had als voordeel dat het goedkoper en lichter was dan bijvoorbeeld stucwerk en bracht voor plafonddecoraties daardoor aanzienlijke voordelen met zich mee. Later werd daar ook het hardere papierstuc aan toegevoegd. Een imposant voorbeeld van een in papierstuc

(*papier collé*) uitgevoerd plafond is het in 1895-1896 uitgevoerde plafond van de stationshal van Groningen.

Karakteristiek voor de ontwikkeling en toepassing van nieuwe materialen is ook de opkomst van het blikken plafond. Een bijzonder plafondtype dat in een korte periode tussen 1900 en 1914 werd toegepast. De metalen platen werden in mallen in een decoratie gestanst, de maatvasten platen werden vervolgens als een soort systeemplafond op een houten latwerk aan het plafond gespijkerd. Een zeldzaam voorbeeld van een blikken plafond in Leeuwarden is te vinden in het pand Uniabuurt 4.

In de Jugendstilplafonds die tegen het einde van de 19e eeuw opkwamen, werd niet langer inspiratie aan historische bouwvormen ontleend, maar aan de natuur. De stijl kent een geometrische variant en een meer zwierige florale variant. Op de vlakke delen van het plafond van Spanjaardslaan 12a in Leeuwarden is een beschildering aangebracht in de florale Jugendstil.

De laatste decennia is de interesse vanuit de monumentenzorg voor interieurs – en plafonds als onderdeel daarvan – sterk toegenomen. Regelmatig worden er in historische panden nog plafonds ontdekt die bij verbouwingen tevoorschijn komen achter verlaagde plafonds. Door de uitvoering van bouwhistorisch onderzoek kan de betekenis ervan geïdentificeerd worden en op (cultuurhistorische) waarde worden geschat. Een historisch plafond kan ons vaak iets vertellen over het verhaal van het gebouw en de wooncultuur in de bouwtijd. Het behoud ervan verzekert ons dat ook toekomstige generaties hiervan kunnen genieten.

Advertentie voor blikken plafonds van de Amerikaanse firma Eller

Drs. Daan Wennips, zelfstandig bouw- en architectuurhistoricus, 2023

VRIENDEN
LOTERIJ

OPEN MONUMENTEN DAG

- 1 Noordersingel 78
- 2 Spanjaardslaan 12a
- 3 Noorderweg 12
- 4 Voorstreek 84
- 5 Koningsstraat 13-25
- 6 Tweebaksmarkt 28
- 7 Droevendal 1-1a
- 8 Tweebaksmarkt 27
- 9 Tweebaksmarkt 52
- 10 Over de Kelders 6
- 11 Uniabuurt 4
- 12 Emmakade 2-4
- 13 Schrans 57
- 14 Zaailand 94
- 15 Bagijnesteeg 5
- 16 Perkswaltje

1

2

3

4

16

5

6

7

15

10

9

8

11

14

12

13

NOORDERSINGEL 78

Eind 19e eeuw had de Vereniging tot Verpleging tot Zieken door Diaconessen meerdere percelen ten noorden van de stadsgracht in eigendom. Op een gedeelte van de bezittingen werd in 1894 het Diaconessenhuis gerealiseerd. Andere kavels werden in 1893 verkocht voor de bouw van woningen. Bij de verkoop werd uitdrukkelijk bepaald dat in de nieuw te stichten gebouwen geen bedrijf mocht worden uitgeoefend dat hinder voor het ziekenhuis kon veroorzaken.

Een van de terreinen werd gekocht door Geert Hardorff, maar hij liet de kavel braak liggen. In 1898 verkocht hij ze door aan de timmerman, tapper en winkelier Wouter Arzoni, die er naar eigen ontwerp een riant woning op liet bouwen. Vanaf het begin werd het pand verhuurd aan meerdere gezinnen. Arzoni bleef zelf aan de Groeneweg wonen.

Net als sommige buurpanden, die in dezelfde tijd werden gebouwd, zijn de gevels van nummer 78 voorzien van imitatie-zandsteen, afkomstig van de betonfabriek Finke aan het Zuidvliet. In het neorenaissance interieur vallen vooral de met de hand geschilderde lambriseringen en de rijke plafondversieringen op de begane grond en eerste verdieping op, die uit een catalogus konden worden besteld. Arzoni liet ze royaal aanbrengen.

Het huis wisselde maar enkele keren van eigenaar en kwam begin jaren '20 in handen van Herman Paping, koopman in modeartikelen. Na zijn overlijden in 1962 bleef dochter Jo er wonen, die aan het pand verknocht was en er vrijwel niets aan liet veranderen. Waar de meeste buurpanden werden opgekocht door het ziekenhuis om na een stevige verbouwing als verpleegsterswoning te kunnen dienen, bleef de 19e-eeuwse sfeer in Noordersingel 78 behouden.

De huidige eigenaren hebben in het pand de hoogstnoodzakelijke modernisering, zoals een aansluiting op het riool, gas- en elektriciteitsnet, laten doorvoeren. Veel elementen, zoals de zwartmarmeren schouwen, de suites en de met houtkam beschilderde deuren zijn gehandhaafd. Op de meeste plafonds zitten nog de originele laat-19e-eeuwse kleuren. Fraai is het rozet in de tochtthol dat het voorjaar uitbeeldt met vogeltjes en een babyhoofdje. Uit de bouwtijd dateren ook de bloemmotieven langs de trap, het glas-inloodraam in de voordeur en het geëtsde glas in de tochtdeur, die de woning veel grandeur geven.

SPANJAARDSLAAN 12A

Haring Schaap, voormalig eigenaar van etablissement *Wapen van Groningen* en een groot paardenliefhebber, liet rond 1898 op Spanjaardslaan 12a een kantoor met bovenwoning, stallen en een rijtuigloods bouwen. Het kantoor met bovenwoning heeft twee bouwlagen en een kap. Op het fries van de daklijst is nog steeds het woord 'Stalhouderij' in zinken letters te lezen. De architect is waarschijnlijk W.C. de Groot geweest. Links van nummer 12a werd in 1910 een 'trochreed' naar de stallen gebouwd. In 1946 werd deze verbouwd in de trant van de Delftse School naar ontwerp van G.A. Heldoorn.

In 1923 namen de gebroeders M. en A. Poelsma het bedrijf van Schaap over. Zij maakten het tot een automobielfabriek, zoals met veel stalhouderijen gebeurde. Pas in 1953 werden de laatste twintig paarden van de hand gedaan. In Leeuwarden was Poelsma een begrip voor transport met koetsjes en later grote zwarte auto's. In 1973 werd Bouwbedrijf de Vries de nieuwe eigenaar.

Na het verwijderen van de verlaagde plafonds kwamen op de tweede bouwlaag bijzondere plafonds tevoorschijn

Bij een verbouwing van het pand werd in 2001 een bijzondere ontdekking gedaan: na het verwijderen van de verlaagde plafonds kwamen op de tweede bouwlaag bijzondere plafonds tevoorschijn, die decennia verborgen waren. In de voorkamer bevindt zich een beschilderd stucplafond in neorenaissancestijl, aangevuld met schilderijen in de trant van de florale Jugendstil en drie landschappen, waarin onder

meer een zeer vroege afbeelding van een open automobiel met twee fietsers. Autorijden was in die tijd nog een vrijetijdsbesteding voor de *happy few*. De schoorsteen heeft een zwartmarmeren mantel met in de haard blauw-witte tegels. De achterkamer heeft een plafond uitgevoerd in stuc met een neorenaissance lijstwerk en middenstuk, aangevuld met een beschildering in Jugendstil met vogels en bloemen.

De oorspronkelijke schilder van de plafonds en het jaar waarin ze zijn aangebracht, zijn niet bekend. Waarschijnlijk is de neorenaissance plafondversiering bij de bouw omstreeks 1898 aangebracht en zijn de vlakke jugendstilschilderingen rond 1910 toegevoegd. De monumentale plafonds zijn in 2001 hersteld door Jilt Heidstra. Bij het plafond van de achterkamer heeft hij daarbij een eigen invulling aangebracht op een deel waar het oude plafond was weggefallen. Op dit gedeelte zijn groente- en fruitsoorten geschilderd die aan het begin van de 20e eeuw in Nederland nog niet bekend waren.

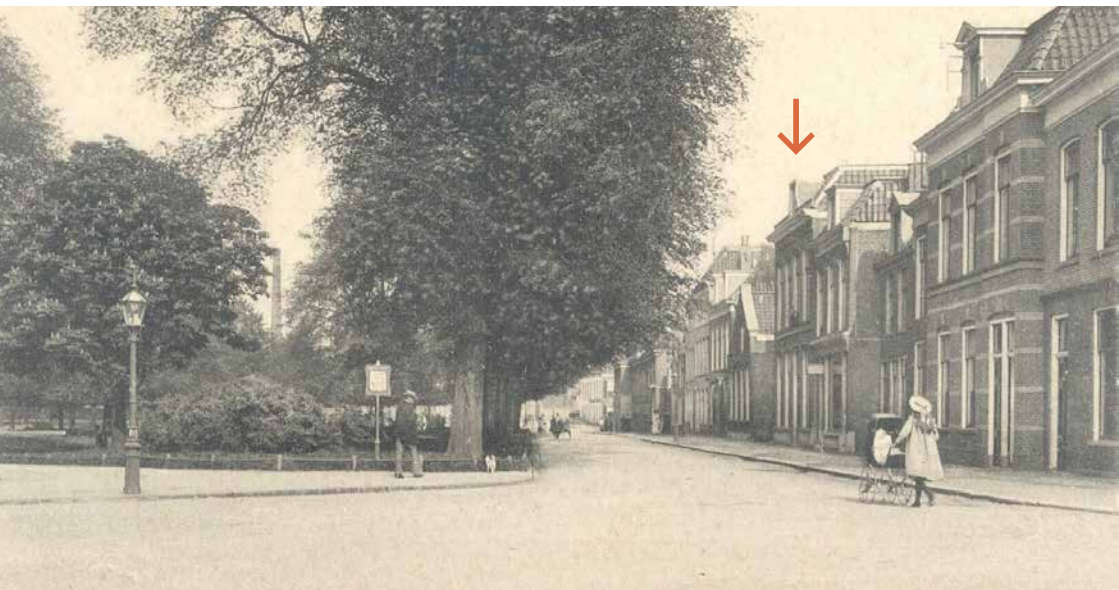
NOORDERWEG 12

Eene betrekkelijk nieuwe, in uitstekenden staat van onderhoud verkeerende heerenhuizinge, gekw. No. 78, op gunstigen stand aan den Noorderweg te Leeuwarden, met grooten tuin, tuinhuis en vrije steeg, een en ander ter grootte van ruim 3 are [...] op 12 mei 1909 vrij te aanvaarden, zo kondigde notaris Berghuis de verkoop van deze woning in de Leeuwarder Courant aan.

De verkoopster toentertijd was de weduwe van goudsmid Eeltje Johannes Attema (1833-1909) die het pand in 1878 had laten bouwen op de plek waar vroeger vier kleine woningen hadden gestaan. Bij de nieuwbouw had Attema de hand beslist niet op de knip gehouden: de vier traveeën brede woning werd voorzien van een hal met een versierd stucplafond met randversieringen, die wordt doorsneden door een scheimuur met een tochtdeur met bovenlicht. De gangvloer werd bedekt met marmeren tegels. De deuren aan de gang en elders in het huis zijn nog de originele paneeldeuren met een geprofileerde omlijsting. Een kleine

ruimte aan het voorste deel van de gang (tochtportaal) werd eveneens voorzien van een versierd stucplafond. De woonkamer is een kamer en suite met zowel in de voor- als de achterkamer rijk gestucte plafonds. De zwartmarmeren schouw met dito haardplaat in de achterkamer is bewaard gebleven.

Bij de veiling in het Oranjehotel in 1909 werd Yme van der Meulen (1840-1919), apotheker in ruste, de nieuwe eigenaar. Zijn weduwe Anna (1842-1928) bleef er tot haar dood wonen. Daarna kwam Noorderweg 12 tot eind jaren '60 in handen van (de erfgenamen van) Wilhelm Eduard Brenninkmeijer, firmant van dameskledingzaak Brenninkmeijer en Zonen aan de Nieuwestad, hoek Weerd. De ouders van de huidige bewoner lieten het pand begin jaren '80 moderniseren met behoud van authentieke elementen.

VOORSTREEK 84

Een daverende ontdekking noemde de *Leeuwarder Courant* in de zomer van 1990 de vondst van een tot dan toe onbekend stijlplafond in het achterhuis van Voorstreek 84. Een stucplafond in de trant van Lodewijk XV, ofwel de rococo; een benaming die is afgeleid van het meest kenmerkende siermotief, de grillig gevormde, schelpachtige rocaille.

Het plafond toont in het veld allegorische figuren op wolken, die verwijzen naar onder andere het beroep van koopman Pijter Blok

De ruimte met het stucplafond strekt zich uit over de volle breedte en vrijwel de gehele lengte van het achterhuis. Het vertrek ligt meer dan een meter boven straatniveau, op een souterrain waar blijkens tegelrestanten een keuken was te vinden. Wellicht is deze keuken in de plaats gekomen van die in het voorhuis. Voor- en achterhuis stonden door een korte gang met elkaar in verbinding. Het plafond maakte deel uit van een complete aankleding van de vast voor representatie bestemde salon: deuren en lambriseringen met houtsnijwerk, een schouw met een natuursteen vloerplaat in accoladevormen en ook een houten plafond met rocailles. Vermoedelijk waren er bovendien wandbespanningen aangebracht. Het plafond is vanaf een houten kroonlijst koofvorming aangezet met hoekdecoraties van rankwerk en bloemguirlandes. Het vlakke deel wordt grotendeels omvat door een meervoudig geprofileerde lijst in zwierige vormen. Mogelijk, hoewel niet bewezen, is het plafond vervaardigd door de in Friesland

bekende gipswerker Jan Baptist Singer, die onder meer sierplafonds in de raadzaal van Franeker (1760), Leeuwarden (1762), Sneek (1766) en Workum (1773) vervaardigde.

Het plafond toont in het veld allegorische figuren op wolken, die verwijzen naar onder andere het beroep van koopman Pijter Blok. Zijn weduwe Antje Tichelaar gaf omstreeks 1762 opdracht voor het aanbrengen van de decoraties. Centraal staat de Griekse godin van de wijsheid en de kunsten Athena met haar attributen schild, lans en helm. Om zich heen heeft zij vier putti, blote engeltjes, verzameld. De putto boven haar in de gedaante van Hermes, de god van de koophandel, met gevleugelde helm en herautstaf; de linker putto met een papierrol waarop een wereldbol is afgebeeld; een derde, schrijvend in een schrift; en onder Athena een putto met een Jacobsstaf, een navigatie-instrument waarmee de wereldzeeën konden worden bevaren.

KONINGSSTRAAT 13-25

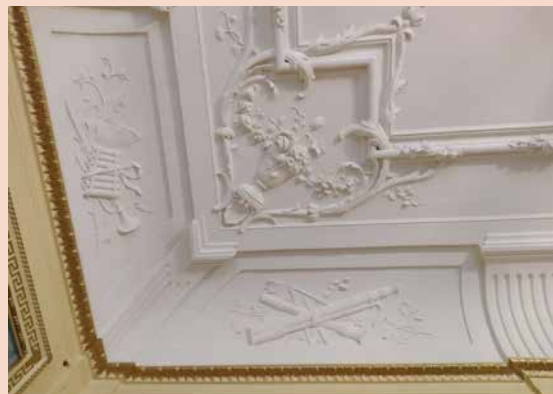
Wie weten wil hoe de *rich and famous* in Noord-Nederland rond 1800 woonden, aanschouwe het grote herenhuis op de hoek van de Koningsstraat en Turfmarkt. Het naar bouwheer Frans Julius Johan van Eysinga (1752-1828) vernoemde Huis van Eysinga – eigenaar Vereniging Hendrick de Keyser gaf het die naam – is een gaaf voorbeeld van de wooncultuur van de Friese elite uit die tijd. Dit geldt niet alleen de buitenkant, maar ook het bijzondere interieur.

De familie Eysinga woonde gedurende het jaar op Osingastate in Langweer. Jonker Frans Julius, die grietman van Doniawerstal en lid van de Staten van Friesland was, gebruikte het stadhuis wanneer in Leeuwarden de Staten van Friesland vergaderden (meestal in de winter en het voorjaar). Het pand behoorde in 1824 tot de vijf duurste huizen in Leeuwarden. Het huis kwam, noodgedwongen, in fasen tot stand. De eigenaar van een klein pand op de hoek, het 17e-eeuwse 'Swarte Bargehoofd', wenste niet mee te werken aan Frans Julius' plannen en weigerde verkoop. Dat dwong de jonker er omheen te bouwen. De bouw begon in 1778 en in 1779 kwam de buitenkant gereed. De afbouw van het interieur duurde daarna nog de nodige jaren. Er is later een plankje gevonden waarop een timmergezel *Pabe Jilderts v.d. Helm heeft hier gewerkt als timmerknegt den 20 majus 1781 met potlood had geschreven*. Tijdens een restauratie van een van de salons in 1919-1920 zijn snippers van het oorspronkelijke blauw-zijden damasten behang gevonden, waarop de behangers hun namen hadden vereeuwigd: *Erenst van Poemeren heft dese kamer behangen met Abram de Laeter in het jaar 1783 den 29 Maert*. Pas in 1806 wist Frans Julius het hoekpandje te verwerven en kon het huis worden voltooid.

Het vraagt een geoefend oog om de verschillen op te merken tussen het oudere en jongere bouwdeel. In de voorgevel aan de Koningsstraat, bijvoorbeeld, hebben de ramen in de linker gevelhelft een fijnere roedenverdeling met kleinere ruiten dan in de rechter helft. In het interieur toont de fasering zich door de afwerking in twee opeenvolgende stijlen: de laat-18e-eeuwse Lodewijk XVI en de jongere Empire.

Van de afwerking van de grote salon aan de zijde van de Turfmarkt is wel gedacht dat deze pas uit de tweede bouwfase dateert, maar dat zal niet kloppen. Het rijke stucplafond past met z'n decoratieve levendigheid en kenmerkende motieven zoals strikken en guirlandes bij de Lodewijk XVI-stijl. De met pilasters gelede wanden gaan met een koof geleidelijk over in het plafond. De veelheid aan afgebeelde muziekinstrumenten in de koofvormige overgangszone maakt meteen een oude functie van de ruimte duidelijk. Te zien zijn onder meer een doedelzak, luit, fluit, panfluit, viool, trompet en fagot.

In 1996 is de salon in oude luister hersteld na onder meer kleuronderzoek waarbij de originele kleuren aan het licht zijn gekomen.

TWEEBAKSMARKT 28

Wijnhandelaar en apotheker C. Sonnega vestigde zich in 1863 op deze plek aan de Tweebaksmarkt, in een gebouw dat als Franse kostschool in gebruik was. In 1895 gaf hij opdracht tot de bouw van het huidige pand, waarvan de architect niet bekend is. Wellicht was het Hendrik Kramer. Het pand heeft een rechthoekige plattegrond, met een breedte van drie traveeën en een hoogte van drie bouwlagen en een kap. Het basement is van natuursteen, met daarboven paarse baksteen. Het beeldhouwwerk in de voorgevel is vermoedelijk van de hand van de destijds in Leeuwarden werkzame J.H. Schröder. Het bouwjaar is als 'MDCCCXCV' aangebracht op een vijzel in de boogversiering boven het etalagevenster. Boven het raam is tevens in reliëf een heel beeldverhaal te zien, waaruit is af te leiden dat de geneeskunde waakt over de gezondheid door het laten bereiden en afleveren van medicijnen.

Boven het raam is tevens in reliëf een heel beeldverhaal te zien, waaruit is af te leiden dat de geneeskunde waakt over de gezondheid door het laten bereiden en afleveren van medicijnen

Dat het pand altijd een apotheek is gebleven, verklaart waarschijnlijk dat de oorspronkelijke gevel grotendeels behouden is. Begin deze eeuw werd bij een verbouwing het systeemplafond verwijderd en kwam een origineel houten cassettenplafond tevoorschijn. Dit is in 2004 gerestaureerd door Jilt Heidstra. Een pittige klus van twintig dagen! Het plafond is uitgevoerd in de stijl van de oud-Hollandse

renaissance, een wat zwaar aangezette stijl die ernst uitstraalt en de lichtheid en rankheid mist van de Nieuwe Kunst, Jugendstil of Art Nouveau die erop volgden.

Het plafond is rechthoekig van vorm, met drie lange cassetten in het midden, met kleine vierkante cassetten aan weerszijden en met rechthoekige op de kopse kanten. De verdiept liggende velden zijn beschilderd met een geometrisch patroon in een dubbele contourlijn.

DROEVENDAL 1-1A

Na 1500 raakte het oostelijke deel van de stad binnen de wallen geleidelijk bebouwd. Op de noordelijke hoek van de Turfmarkt en Droevendal verrees tussen 1535-1540 het kapittelhuis van het klooster Galilea. De straat ontleent zijn naam waarschijnlijk aan de druiven die in de luwte van de kloostertuin werden gekweekt.

Vanaf het einde van de 16e eeuw werden de tuinen achter het kapittelhuis – later Landschapshuis en Ritske Boelemagasthuis – langzamerhand volgebouwd. Het woonhuis Droevendal 1-1a bestond oorspronkelijk uit twee panden die omstreeks 1600 zijn opgetrokken. In de gevel is rechts naast de entree nog de oorspronkelijke bouwnaad zichtbaar. Ook de ontlastingsbogen met zandstenen blokken boven de raampartijen zijn in die oudste bouwtijd aangebracht.

Uit bouwhistorisch onderzoek is gebleken, dat het linker pand waarschijnlijk het oudste is. Hier zijn op de verdieping bij een restauratie in 2000 fraai beschilderde eikenhouten balken aangetroffen met afbeeldingen van onder andere geometrische patronen, vogels, wijnranken en een jachttafeel, die dateren uit de periode 1625-1650.

Fraai beschilderde eikenhouten balken met afbeeldingen van onder andere geometrische patronen, vogels, wijnranken en een jachttafeel

Beide huizen waren lange tijd eigendom van de vooraanstaande familie Gerroltsma. In de eerste helft van de 18e eeuw zijn de woningen, waarschijnlijk in opdracht van dr. Sijmon Gerroltsma, advocaat voor het Hof van Friesland, samengevoegd en kregen zij hun huidige aanzien. De gevel kreeg een voor die tijd kenmerkende lijst en de entree werd voorzien van een classicistische omlijsting met gegroefde pilasters. Ook achter de voordeur zijn nog 18e-eeuwse elementen terug te vinden, zoals de met marmer belegde hal die voorzien is van fraai stucwerk tegen de wanden en aan het plafond, met motieven van acanthusbladeren en fruitslingers met appels en granaatappels.

Het stucwerk is uitgevoerd in Lodewijk XIV-barokstijl, die in Leeuwarden onder andere ook is terug te vinden in het trappenhuis van het Stadhouders Hof. Hoewel niet bewezen, is het ontwerp mogelijk van de hofarchitect Anthony Coulon (1681/84-1753).

TWEEBAKSMARKT 27

Bankier Gajus Gratama kocht in 1878 een herenhuis dat vanaf 1831 in eigendom was van de vooraanstaande familie Buma. Een herenhuis op een locatie waar nu (een deel van) hotel Post-Plaza is gevestigd. In 1884 liet Gratama het huis ingrijpend verbouwen, op het moment dat hij samen met broer Tjepke aan de bekende Leeuwarder architect Hendrik Kramer opdracht had gegeven om naast het woonhuis een nieuw bankgebouw te ontwerpen. Zo kon de verbouw van de woning gecombineerd worden met de bouw van de bank. De Gratamabank ging in 1904 failliet; het woonhuis van Gratama werd publiek geveild, na een splitsing van het pand. Lange tijd bood het ruime gebouw huisvesting aan ambtenaren van de provincie Fryslân. Omstreeks 1990 werd het met een halve verdieping (mezzanine) verhoogd, in ritme aansluitend op de onderste twee bouwlagen. Na de oplevering van de nieuwbouw van het Provinciehuis begin deze eeuw verhuisden de ambtenaren naar hun nieuwe huisvesting aan de overkant. Tweebaksmarkt 27 is door Jan Boomsma in 2008 geschikt gemaakt als hotel. De aanpassingen vonden met name aan de binnenzijde plaats, maar ook werd de oude entree in ere hersteld.

De voorgevel is voor een Leeuwarder woonhuis uitzonderlijk breed, zeven raamvakken. De onderste bouwlaag is iets hoger dan de tweede. De muren zijn boven een hardstenen plint opgetrokken in wit gepleisterde baksteen, de verklaring van de naam *Wite Hûs*. De voorgevel is voorzien van rijk stucwerk in een eclectische stijl. De voornaamheid is af te lezen aan het exterieur, maar ook binnen was het woonhuis hoogwaardig afgewerkt en van vele gemakken voorzien. Tegen de voorgevel ligt een hardstenen stoep met een decoratief vormgegeven smeedijzeren hek.

Op de begane grond bevindt zich direct links van de entree een groot vertrek, de zogenoemde bodekamer. Deze bezit een monumentaal stucplafond, rijkelijk voorzien van reliëfdecoraties. Het plafond met koof is versierd met onder meer lijstwerk, bloem- en bladmotieven en hoekdecoraties waarin portretmedaillons zijn opgenomen. De vloer in deze ruimte is bedekt met het oorspronkelijke parket, met decoratieve patronen. Aan een korte wand bevindt zich een schouw met een marmeren schoorsteenmantel.

TWEEBAKSMARKT 52

In 1570 betrok Cunerus Petri, de eerste (en enige) bisschop van Leeuwarden, 'zijn' ambtswoning op de plaats waar de ingang van het huidige Provinciehuis is. Lang kon hij niet van die woning genieten; al in 1578 werd de bisschop de stad uitgeleid. Daarmee kwam er ruimte vrij voor de huisvesting van een belangrijk bestuursorgaan van Friesland: Gedeputeerde Staten. Het oude onderkomen van de bisschop bestaat inmiddels allang niet meer. Het is in twee fasen – de laatste en meest ingrijpende in 1783-'85 – verbouwd tot het monumentale gebouw dat er nu staat.

Boven de oude entreepartij ligt op de eerste verdieping de vergaderzaal voor het college van Gedeputeerde Staten. Deze zeer rijk opgezette zaal is ineens gerealiseerd in 1783-'85 en draagt de kenmerken van de Lodewijk XVI-stijl. De wanden zijn geleed door halfzuilen vóór brede pilasters en basementen tot de hoogte van de lambrisering. De kroonlijst onder het plafond is samengesteld uit diverse lijsten. Het plafond zelf is voorzien van prachtig stucwerk in de vorm van een ovaal die op een koof rust. In de koof zijn talrijke versieringen aangebracht met attributen van de oorlog (zoals harnas, helm, zwaard), de wetenschap (onder meer boek, weegschaal), de zeevaart (verrekijker, kaart) en agrarische voorwerpen, waaronder een zeis en een sikkel.

Het plafond zelf is voorzien van prachtig stucwerk in de vorm van een ovaal die op een koof rust

Pas sinds 1894 zijn ook de Provinciale Staten hier gehuisvest, nadat het complex wederom grondig was verbouwd en uitgebreid met een nieuwe Statenzaal. Eerder hadden de Staten als onderkomen het Landschapshuis een eindje verderop aan de Turfmarkt. De Statenzaal uit 1894 naar ontwerp van rijksbouwmeester Jacobus van Lokhorst is uitgevoerd in rijke neogotische stijl, met glas-in-lood, schilderijen en wapens van de Friese steden en grietenijen.

OVER DE KELDERS 6

Over de Kelders 6 trekt met zijn rijk vormgegeven gevel onmiddellijk de aandacht. Het werd in 1883-1884 als woonhuis gebouwd voor de koopman Franciscus Hajonides van der Meulen. Architect Hendrik Kramer, die zich in 1878 in Leeuwarden vestigde, ontwierp het pand in een mengstijl (eclecticisme). Oorspronkelijk bevatte het gebouw een souterrain, twee bouwlagen en een schildkap.

In 1929 werden het souterrain en de onderste bouwlaag door een winkelpui vervangen, waarvoor het ontwerp eveneens van Kramer was. Kort ervoor was het pand verkocht aan instrumentenmaker Anton Hofstede, die er decennialang een opticienzaak had.

Boven de latei van de winkelpui is nog de originele, drie traveeën brede, gevel van Kramer te zien. De opvallende ornamenten bestelde hij bij de firma Francken in Brussel, een stad waar hij als jonge architect zelf had gewerkt. Het middelste travee met openslaande deuren wordt extra geaccentueerd door een op zware consoles rustend balkon met vaasvormige balusters. Boven de balkondeuren bevindt zich een bekroning met guirlandes en een segmentvormig fronton met siervaas. De gevel wordt door een hoge kroonlijst op versierde consoles afgesloten.

De rijkdom die de gevel van het pand uitstraalt, is ook in het interieur terug te vinden. De ornamenten daar zijn eveneens geleverd door de firma Francken. Het schilderwerk op de stucplafonds is gedaan door de Brusselse interieurschilder Rimbaut, samen met enkele knechten. In het pand is de gang met stucwerk en een nagebootste hertenkop met een echt gewei het bekijken waard. De achterkamer

bevat een fraai stucplafond en het trappenhuis wordt verlicht door glas-in-loodramen.

De bovenverdieping ademt nog altijd een 19e-eeuwse sfeer door de zowel in de voor- als achterkamer aangebrachte rijk gedecoreerde stucplafonds met afbeeldingen van onder andere rozen, de groen- en zwartmarmeren schouw en de in eclectische stijl geschilderde ornamenten.

Opvallend is ook een met zink beklede fontein met vrouwenfiguur, engelen en schelpvormige bassins in de achtertuin van het huis. Deze is in 1885 bij de firma F. Kahle en Zn. te Potsdam besteld.

UNIABUURT 4

Achter de gepleisterde voorgevel van het brede pand met een rechte kroonlijst gaan zowel oudere als jongere bouwsporen schuil. De beide oorspronkelijke panden met een dwarskap zijn al vanaf de late 17e eeuw in één hand. Wanneer ze achter één voorgevel en één kap zijn samengetrokken, is niet duidelijk. Het pand is na een brand op 21 oktober 2021 gestript en wordt verbouwd tot appartementen. Een bouwspoor dat nu én tijdelijk zichtbaar is, betreft een zeer zeldzaam blikmetalen plafond op de verdieping uit het begin van de 20e eeuw.

Een bouwspoor dat nu én tijdelijk zichtbaar is, betreft een zeer zeldzaam blikmetalen plafond op de verdieping uit het begin van de 20e eeuw

Aan het eind van de 19e eeuw veranderde de bouwwereld als gevolg van sociaal-maatschappelijke en technologische ontwikkelingen. Ongeveer vanaf het midden van de 19e eeuw kon dun blikplaat massaal worden geproduceerd. De dunne blikpanelen werden met malen geperst voor allerlei toepassingen in de bouw: voor daken, voor buitengevels, maar ook voor decoratieve plafond- en wandafwerking. Amerika claimt de oudste 'rechten' voor de bouwkundige toepassingen.

Duurzaam en decoratief zijn de verkooptermen om metalen plafond- en wandplaten aan te prijzen. Als imitatie van stucwerk wordt het vaak negatief beoordeeld. Positief geformuleerd is het in materiaal en door techniek een vernieuwende ontwikkeling naar het systeemplafond, dat snel is aan te brengen door minder gespecialiseerde ambachtslieden.

Hoe decoratief en vernieuwend ook, het materiaal moest worden geïmporteerd. Door de transportkosten was de toepassing ervan toch uitsluitend weggelegd voor de woon- en ontvangstvertrekken van de gegoede middenstand. Het materiaal maakte in Nederland op slechts beperkte schaal én voor maar korte tijd furore. In 1901 werd er voor het eerst over gepubliceerd. Het *Bouwkundig Weekblad* besteedde in 1907 aandacht aan de nieuwste catalogus in reliëfdruk van *Steleonite* van de *British Stamped Ceiling Company* in Londen. Het plafond op de verdieping en in het achterste woonvertrek komt uit juist deze catalogus en is tot op heden ook het enig bekende met dit dessin in Nederland.

Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog stakte de import van de blikmetalen panelen. IJzer kreeg een andere bestemming. Na de Eerste Wereldoorlog werd deze wand- en plafondaafwerking niet meer toegepast. Dat betekent dat het plafond in de woonkamer aan de Uniabuurt tussen 1907 en 1914 moet zijn aangebracht. Als mogelijk verbouwingsjaar gooit 1911 hoge ogen. In dat jaar vestigt zich op 'Uniabuurt 4 boven' het jonge gezin van koopman en winkelier in banketbakkersartikelen Abraham de Metz (1880-1943) en Emma Leviticus (1878-1943).

EMMAKADE 2-4

Na de voltooiing van het Nieuwe Kanaal in 1895 kon de stad aan weerszijden van de nieuwe vaarweg uitbreiden. Langs de Emmakade kwamen voornamelijk woningen en bedrijfspanden te staan, aan de achterliggende straten kleinere huizen. Op de hoek van de nieuw aangelegde Kanaalstraat verrees in 1906 een royaal dubbel woon-winkelpand naar een plan van bouwkundige H.G. Brouwer. Opdrachtgevers waren kruidenier Roelof Lettinga (no. 2) en goud- en zilversmid Simon Bolman (no. 4).

In het hoekpand bleef, ook na het vertrek van Lettinga, lang een kruidenierszaak gevestigd. De winkel werd in 1921 geopend als filiaal van het levensmiddelenbedrijf van J. Zijlstra en was de enige detailhandelszaak aan de Emmakade. De naastgelegen woning op nummer 4 werd in 1931 door Bolman verkocht aan distilleerder Coert Bokma, die het meteen aan de achter-

zijde liet verbouwen. In de naoorlogse jaren was het onder andere in gebruik als internaat van het huiswerkinstituut Bronsgeest en als kantoor van de reclassering.

Opvallend aan de panden is de asymmetrie, een gevelgeleding in terugwijkende en uitspringende delen van verschillende breedte en vensters van uiteenlopende maat. Het fraaiste element is de bedrijfsdeurpartij in de westgevel, die wordt omvat door een bijna complete rondpas van orangerode verblendsteen. Net als de grote winkelensters met een omkadering van geprofileerd en in zweepslagmotief versierd hardsteen, is dit een van de Art Nouveau-elementen die kenmerkend zijn voor de bouwtijd.

Bijzonder daarin is een enorm glas-in-loodvenster in het dak van 4x5 meter

Beide panden zijn respectievelijk in 1985 en 1992 aangekocht door Herman Dolstra en Joke van Houten, die er wonen en hun winkel Emmakade Antiek openen. Zij lieten vele aanpassingen doorvoeren, waaronder een royale uitbouw achter nummer 4 met serre in classicistische stijl. Bijzonder daarin is een enorm glas-in-loodvenster in het dak van 4x5 meter. Het is ontworpen door Willem Bogtman, een glazenier uit Haarlem. Oorspronkelijk was het aangebracht in een textiel- en vlasweverij in Tilburg, maar in 1997 is het na aankoop bij een antieke bouwmaterialenhandel in dit pand geplaatst. De ruimte, met zijn prachtige gekleurde lichtinval, is een visitekaartje voor de winkel, waar onder andere glas-in-lood ramen, art deco voorwerpen en andere antiquiteiten worden verkocht.

SCHRANS 57

Bijna vijfenzeventig jaar nadat de Onderlinge Brand Assurantie Sociëteit in Wirdum in 1815 was opgericht, verhuisde de verzekeringsmaatschappij haar kantoor naar de Schrans in Huizum. Van 1889 tot 1920 werd de maatschappij bestierd vanuit de woning van secretaris-boekhouder H.L. Halbesma. Op diens dringende advies werd – overigens na zijn aftreden – in 1919 begonnen met nieuwbouw aan Schrans 59. Toen het pand naar ontwerp van architect Hendrik Nieuwland in het voorjaar van 1920 werd opgeleverd, was het eigenlijk al weer te klein.

De aankoop van buurpand Schrans 57 bood in 1925 uitkomst. Het kantoor werd fors verruimd naar een ontwerp van de architecten Hendrik Kramer en Jelle Gros en kreeg vijf jaar na de bouw een geheel nieuwe voorgevel. Links van de entree werd een bestuurskamer gerealaiseerd, evenals een brandvrije kluisruimte voor het archief. *De bestuurskamer, een grote aanwinst voor de Mij, waarin het prettig en rustig vergadert, voldoet aan de hoogste eisen, zo laat het jubileumboek van de OBAS trots weten.*

Het ontwerp doet denken aan een 19e-eeuws herenhuis, eigenlijk een stijl die in de jaren '20 niet heel gangbaar meer was. *Het voormalige kantoor van OBAS en OTOS is geen spektakelstuk, maar wel een voorbeeld van degelijke, traditionele architectuur met een klassicistische tik en een snuiffe*

Amsterdamse Schoolstijl, zo duidde de krantenrubriek '700 jaar bouwen in Leeuwarden' het pand. Het siermetselwerk met toepassing van gesinterde steen laat in de gevel het meest duidelijk de invloed van het baksteenexpressionisme van de Amsterdamse School zien.

Uiteindelijk ging ook de OBAS ten onder in de fusiegolf binnen het verzekeringswezen. De maatschappij trad in 1971 toe tot de Verenigde Onderlinge Schadeverzekeringsmaatschappij OTOS, die later onderdeel werd van Avéro. Het beeldbepalende pand werd in 1979 verbouwd tot orthodontiepraktijk en is in 2003 nog eens ingrijpend vernieuwd door architect Alex Wooning en interieurarchitect Bart Vos in opdracht van orthodontist Daniël van der Meulen.

Bij de verbouwingen zijn veel originele elementen, zoals de gevel en de glas-in-loodvensters behouden. In de wachtkamer, voorheen de vergaderkamer van de OBAS-directie, is het paneelplafond prachtig gerestaureerd. Naast de doorlopende geometrische lijndecoratie zijn hierop tegeltjes met handgeschilderde decoraties van vuurspuwende monsters en waterspuwende vissen aangebracht: een prachtige verbeelding van de werkzaamheden van de brandverzekeringsmaatschappij.

ZAAILAND 94

Het pand Zaailand 94 is een voormalig herenhuis dat rond 1870 werd gebouwd naar een ontwerp van de Leeuwarder architect H.R. Stoett in opdracht van Sijske Bolman, weduwe van mr. Jouwert Witteveen (1818-1879), advocaat en oud-notaris te Metslawier. Het is gerealiseerd in een voor de bouwtijd karakteristieke, eclectische trant. Het pand heeft drie verdiepingen en een schilddak met een dakkapel. Op de begane grond waren de dienstvertrekken, boven werd gewoond.

Van de zeer hoge eerste verdieping en de tweede verdieping zijn veel oorspronkelijke 19e-eeuwse gebouwdelen behouden gebleven. Heel bijzonder zijn de plafondschilderingen in de voorkamer en de achterkamer op de eerste verdieping. De voorkamer bevat plantenmotieven. In de achterkamer is het stucplafond voorzien van stucdecoraties met bloem-, fruit- en vogelmotieven, alsmede van een lijst met bladmotieven. De schilderijen zijn gemaakt door de rijtuigenschilder J. Munsterman. De schouw in de achterkamer heeft een marmeren schoorsteenmantel.

Het trappenhuis naar de beide verdiepingen bevat royale steektrappen met tussenbordes en een marmerlambrisering. De meeste deuren op de verdiepingen zijn de oorspronkelijke, brede paneeldeuren, omlijst door geprofileerde kozijnen.

**Heel bijzonder zijn de
plafondschilderingen in de
voorkamer en de achterkamer
op de eerste verdieping**

Het pand is in 2019 aangekocht door Willem Adema, die er *In de Brouwerij* heeft gevestigd, een grand café, hotel en brouwerij. Het pand werd met veel liefde verbouwd en gerestaureerd, waarbij restauratieschilder Randolph Algera het schilderwerk van plafonds, kozijnen en haarden heeft uitgevoerd. Samen met zijn collega en partner Gabriëlle Westra heeft hij ook de vier gigantische muurschilderingen van 12x3 meter, geïnspireerd door het panorama Mesdag, op de eerste verdieping aangebracht.

BAGIJNESTEEG 5

Bagijnesteeg 5 oogt of het pand onvoltooid is. Wie het van vroeger kent, kan weten dat er inderdaad iets mist: boven de entree stond op de kroon- en gootlijst een gebroken driehoekig fronton met een siervaas. Dit bijzondere, zeldzame ornament is rond 1990 zonder pardon verwijderd. Maar de voorgevel wekt ook de indruk alsof de opdrachtgever en ontwerper hoopten het pand nog eens naar rechts te kunnen uitbreiden. Op de linkerhoek kreeg de gevel een verzorgde beëindiging in de vorm van een blokkenmotief en rechts ontbreekt dit. Bovendien zou de entree door een uitbreiding mooi symmetrisch in de gevel komen te staan. Zou het werkelijk een onvolmaakt pand zijn, zoals de Kanselarij?

De voor- en achtergevel hebben onmiskenbaar (neoclassicistische) allure. Het cementpleister als materiaal is optimaal benut om reliëf en decoratieve accenten aan te brengen: het blokkenmotief, 'sluitstenen' met geteld

geld-motief, guirlandes en andere. Ongewis blijft wanneer precies beide gevels zijn opgetrokken. In de 19e eeuw, dat is wel zeker. Afgaande op oude kadastrale gegevens kan het verbouwjaar 1870-1871 zijn geweest. De kadastrale legger vermeldde in 1871 "verbouw" en kaarten doen vermoeden dat toen een nieuwe voorgevel en achtergevel zijn opgetrokken. De modernisering is goed te zien in de rechter bovenhoek, waar de voor- en zijgevel niet goed op elkaar aansluiten.

Opdrachtgeefster is dan Maria Regina Christina Meijeringh, weduwe van de orgelmaker Johan Adolph Hillebrand († 06-04-1846), met haar zoon geweest. Zij bezaten ook Nieuwestad 103. Het pand op de hoek van de Bagijnestraat en Bagijnesteeg had in die tijd uitsluitend een bedrijfsbestemming. Dat kan meteen de verklaring vormen voor de architectonische uitstraling met een breed linker gevelvak met bedrijfsachtige vensters. Pas rond 1885 is het pand (opnieuw) in gebruik genomen als volwaardig woonhuis, zoals het dat tot 1838 ook was geweest.

Binnen is de 19e-eeuwse allure goeddeels verloren gegaan. Een lange periode van verwaarlozing door een vorige eigenaar heeft het monumentale interieur veel schade berokkend. Beneden zijn wél twee (beschadigde) stucplafonds en een deel van een schouw bewaard gebleven, naast een fraaie kuiptrap. Uit welke periode dateren die interieurrestanten? Stijl en motieven van de middenornamenten en het lijstwerk bieden (te) weinig houvast. De toekomst van het pand is hoopvol: een nieuwe eigenaar ontwikkelt een plan tot restauratie en woningbouw.

PERKSWALTJE

Gelijktijdig met de bouw van de Julianavleugel werd in 1909-1910 een voogdenkamer aan het Nieuw Sint Anthonygasthuis gebouwd naar ontwerp van architect W.C. de Groot. De toen bestaande voogdenkamer – die in 1862-1864 in de Wiardavleugel was gerealiseerd naar ontwerp van Frederik Stoett – moest wijken voor een extra mannenslaapzaal.

gesteund door schoorsteenposten en zuiltjes met kapitelen van leeuwenkoppen. Om het metselwerk van den haard een marmeren mantel van f 80,- inkoopsprijs, de muurtjes te bezetten met gekleurde friesche tegels in basterd specie en boven de mantel eene betimmering voor behangwerk, zo luidde het bestek. Als haardplaat is er een tegeltableau van het Oud Sint Anthoon naar een 19^e-eeuwse tekening van Albert Martin. De wanden van het vertrek kregen

De voogdenkamer is een bijzondere ruimte, waar in een stijlvolle ambiance elk jaar op 13 mei de 'Boerendag' plaatsvindt. Op die dag ontvangen de vijf voogden van het Sint Anthony Gasthuis de 28 boeren van de landerijen van het gasthuis om hun jaarlijkse pachtsom te innen.

Het exterieur van de voogdenkamer is weinig opvallend, maar dat geldt niet voor het interieur. De bijna vijf meter hoge kamer is in neorenaissance stijl ingericht, met een hoge schouwpartij die aan weerszijden wordt

een vrij hoge paneellambrisering en het plafond is een variatie op een zogenoemd cas-settenplafond. De sierschilderwerken werden aangebracht door de Leeuwarder huis- en plafondschilder IJ.T. van Erp van de Eewal.

Bijzonder is dat de vloer wel van hout is, maar het eveneens op hout lijkende plafond geschilderd stucwerk is. Dat geldt ook voor delen van de lambriseringen. Recent is het monumentale schilderwerk gerestaureerd door Jilt Heidstra.

HUISREGELS

Tijdens Open Monumentendag 2023 gelden de volgende huisregels:

- Volg aanwijzingen van OMD-vrijwilligers en pandeigenaren op.
- Volg binnen de gebouwen de aangegeven looproute indien aangegeven.
- Raak niets aan.

Fotografieren: Het is niet toegestaan om in een bezocht pand foto's van het interieur te maken zonder toestemming van de pandeigenaar of de daar aanwezige vrijwilliger.

Colofon

Organisatie Open Monumentendag Leeuwarden: Historisch Centrum Leeuwarden, Monumentenzorg gemeente Leeuwarden, Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd

De Open Monumentendag Leeuwarden 2023 is financieel mogelijk gemaakt door:

- Zadelfonds gemeente Leeuwarden
- Gemeente Leeuwarden, Cultuur

Veel dank gaat uit naar alle eigenaren en gebruikers van opengestelde panden en naar de vrijwilligers. Dankzij hun inzet, deskundigheid en gastvrijheid kan de Open Monumentendag tot stand komen.

Tekst: Werkgroep Open Monumentendag Leeuwarden, Dolf van Weezel Errens, Daan Wennips
Redactie: Werkgroep Open Monumentendag Leeuwarden

Foto's: collectie Historisch Centrum Leeuwarden, Leeuwarder Courant, Monumentenzorg Leeuwarden, Dolf van Weezel Errens, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
Ontwerp: Richard Bos
Druk: Dekker Creatieve Media & Druk